

Meta Remec, ur., *Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina.*

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2023, 362 str.

Nova številka zbirke Vpogledi Inštituta za novejšo zgodovino *Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina* je nastala na podlagi znanstvenega simpozija *Gozd in človek*, ki je potekal na Inštitutu za novejšo zgodovino marca 2022. Zbornik sestavlja trinajst prispevkov, ki se posvečajo večplastnosti razmerja med gozdnim ekosistemom in človekom. Rdečo nit monografije predstavljata temi pomena gozda v človekovem življenju in družbeni zgodovini ter spreminjanja odnosa do njega. Avtorji uporabljajo nove pristope k njegovemu preučevanju in preučevanju okoljske zgodovine nasploh, poleg tega interdisciplinaren pristop omogoča celostno obravnavo gozda kot ekosistema.

V prvem prispevku Alenka Kačičnik Gabrič analizira zgodovino gospodarjenja z gozdovi na današnjem slovenskem ozemlju. Avtorica se loteva kompleksnih razmerij in pravic, ki so vplivale na izkoriščanje gozdov, ter predstavi izzive, s katerimi so se srečevali lastniki zemljišč in upravičenci do služnosti. Te so bile pomemben del gospodarstva, saj so kmetom brez gozdne posesti omogočale, da s posebnim dovoljenjem lastnika izkoristijo gozd za potrebe svojega gospodinjstva in gospodarstva. Med predstavljenimi služnostmi avtorica pozornost nameni posebni obliki, pravici do rože. Ta je poleg pravice do visokogorske paše obsegala tudi pravico, da si je imetnik te na pašniku lastnika posesti postavil leseno poslopje za bivanje in prenočevanje med pašami. Kmetje v zemljišča, ki niso bila del njihovih kmetij, običajno niso vlagali, ampak so iz te pravice želeli pridobiti kar največ koristi, zato so bila zemljišča pogosto osiromašena. V povezavi s tem avtorica na podlagi predstavitve sporov zaradi koriščenja gozda in lesa raziskuje številne konflikte in pravna nesoglasja, ki so izvirali iz načina izkoriščevanja gozdov ter regulacije in odkupa s strani države.

V drugem prispevku Aleksander Panjek pozornost posveti človekovemu odnosu do okolja in narave v primeru Krasa. Zanima ga s tem povezano znanje kmečkega prebivalstva v preteklih stoletjih in njegovo »umno ali ne-umno« gospodarjenje z gozdovi. Modernizacija je po avtorjevem mnenju pripeljala do oddaljenosti človeka od narave in prehoda od vzajemnega k enostranskemu odnosu, kar je razkrilo ranljivost habitatov za ljudi, živali in rastline. Na podlagi primerjave zgodovinskih virov ter ugotovljenega (ne)znanja in rabe dreves, predvsem hrasta, na tem območju, dobimo sliko o različnih pogledih na gojenje in rabo dreves ter na razumevanje preteklih oblik kulturne krajine.

Filip Čuček nam na podlagi analize poslovanja ene izmed najuglednejših plemiških družin habsburške monarhije, rodbine Windisch-Graetz, predstavi njihovo upravljanje posesti na Pohorju. Na posestih na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem, ki jih je knez Werian Alois kupil pred sredino 19. stoletja, je prevladovalo gospodarjenje z gozdovi. Na Spodnjem Štajerskem je bila veleposest sestavljena iz več delov (Konjice, Žiče, Podčetrtek in Bizeljsko). Največja rodbinska veleposest, ki je bila tudi najbolj gozdnata, je bila v Konjicah. Po skromnih začetkih so v 50. letih 19. stoletja prešli na kapitalistični način gospodarjenja in nadaljnjih nekaj desetletij gozdove precej brezobzirno izkoriščali, kmetom pa postopoma ukinjali služnostne pravice. Avtor natančneje analizira tudi vpliv prve svetovne vojne na poslovanje podjetja in njegove težave v obdobju med vojnama. Podrobno opisuje zgodovino lesne industrije Oplotnica. Neusmiljeno izkoriščanje pohorskih gozdov se je počasi začelo zmanjševati šele pred drugo svetovno vojno.

Prispevek Dunje Dobaja nam osvetli vzgojno-izobraževalni proces v gozdarskih šolah. Prikazuje razvoj področja od ustanovitve prve gozdarske šole s slovenskim učnim jezikom na Snežniku leta 1868. Ta je bila namenjena predvsem kmečkim sinovom iz revnejših družin, ki naj bi se po zaključku šolanja vrnili na domače kmetije in jih z novo pridobljenim znanjem gospodarno vodili. Šola se je od ustanovitve soočala s pomisleki kmečkega prebivalstva, ki ni videlo smisla v njenem obstoju. Čeprav je vzgojila prve gozdarske strokovnjake, šolane v slovenskem jeziku, ni obstajala dolgo. Leta 1875 je bila ukinjena, saj so menili, da ni dosegla prvotnega namena. Kmečke sinove so namreč bolj potrebovali na domačih kmetijah, v šolo pa so se večinoma vpisovali sinovi meščanov in uradnikov, ki so se želeli po koncu študija zaposliti na velikih posestvih ali pa nadaljevati študij. Po ukinitvi snežniške šole smo slovensko gozdarsko šolo dobili šele v Kraljevini Jugoslaviji leta 1930. Avtorica v nadaljevanju poudari izzive, ki so se pojavljali pri ustanavljanju kasnejših gozdarskih šol, tudi v kontekstu narodnostnih in političnih napetosti v obravnavanem obdobju. Dotakne se tudi povojnega razvoja gozdarskega šolstva, ki je s politično podporo imelo možnost kakovostnega vzgojno-izobraževalnega razvoja, rezultat katerega je bila ustanovitev gozdarske fakultete.

Članek Nikite Peresin Meden nam predstavi zgodovino upravljanja gozdov na Krasu v 19. stoletju, obdobju, ki je bilo zaznamovano z agrarnimi reformami. To je bilo tudi obdobje regulacije služnostnih pravic na Slovenskem. Prikazuje tudi vpliv zakonov in omejitev na koriščenje gozdov ter opozarja na socialne in ekonomske izzive, s katerimi so se soočali kmetje. Na posameznih primerih nam razkrije stisko kraškega kmeta, ki so ga pestile gozdne prepovedi in omejevanja, na podlagi prikazov gozdnih prekrškov pa nam opiše socialno stanje takratnega kmečkega prebivalstva. Anna Varga v svoji raziskavi poskuša odkriti informacije o drevesno-pašnih sistemih v madžarski etnografiji. Na podlagi virov predstavi, kako drevesno-pašne prakse predstavljajo ključen del madžarske krajine in ljudske kulture, prav tako pa želi poudariti, da lahko poznavanje preteklih etnografskih posebnosti prispeva k današnjim raziskavam in razvoju na področju gozdnega kmetijstva. Mojca Ramšak v svojem prispevku na podlagi tujih in domačih virov prikaže uporabnost smole in drugih delov iglavcev v tradicionalni medicini, gospodarstvu, ljudski medicini in prehrani. V preteklosti so

Ljudje uporabljali smolo (na primer smrekovo, macesnovo in borovo) za razne kožne bolezni in bolezni dihal, zdravljenje ran, glistavosti otrok in tudi v preventivne namene. Avtorica nam podrobneje prikaže postopek smolarjenja, njegov razvoj v Sloveniji in domačo uporabo smole na kmečkih gospodarstvih, kjer je smolarjenje predstavljalo tudi vir dodatnega dohodka. Na Slovenskem se je industrijsko smolarjenje v večjem obsegu začelo po drugi svetovni vojni, s centri panoge v Prekmurju in na Dravskem polju, vendar se zaradi različnih dejavnikov ni obdržalo.

Prav tako se ni obdržala gospodarska panoga, ki je predmet prispevka Nataše Henig Miščič. Ta se osredotoči na svilogojstvo in sviloprejestvo na Kranjskem v 19. stoletju. V ospredje postavi dve vprašanji – v kolikšni meri so se ideje o svilogojstvu kot priložnosti za dodaten zaslužek razširile na Kranjskem in zakaj panoga ni doživela večjega uspeha. Poleg tega želi odgovoriti na vprašanje, povezano s težavami, s katerimi so se pridelovalci surove svile soočali. Na primeru vzgoje japonskega prelca – jamamaja – ponazori pojav širjenja tujerodnih organizmov, ki vplivajo na okolje, gospodarstvo in družbo, pozornost pa nameni tudi človeškemu dejavniku pri tem procesu. Zaradi eksperimenta Jana Macha, ki je želel to vrsto prelca vzrediti na Kranjskem, se je ta naselil na širšem območju vzhodnih Alp in zahodnega Balkana.

Meta Remec v prispevku obravnava »državnega sovražnika« – *lubadarja*. Ta je postal sinonim za škodljivca tujega izvora, ki naj bi se v naših gozdovih razširil zaradi človekovih posegov v gozdni ekosistem, temelječih na pohlepu in celo načrtnem uničevanju gozda. S porušenim naravnim ravnovesjem in ustvarjanjem monokulturnih gozdnih sestavov je imel lubadar, poleg drugih gozdnih škodljivcev, idealne pogoje za širitev. Prva poročila o prisotnosti zajedavca na Slovenskem in nastali gospodarski škodi na Spodnjem Štajerskem segajo v drugo polovico 19. stoletja. Poročilo iz leta 1959 govori tudi o popolni neosveščenosti lastnikov gozdov, ki niso ukrepali proti zajedavcu in so se strokovnim nasvetom celo posmehovali. Ozaveščanje lastnikov gozdov je bilo dolgotrajno, osveščali pa so jih v časopisnih člankih in pratikah ter celo šolskih čitankah. Zajedavce so poskusili zatreti na več načinov, najprej popolnoma fizično, na primer s pomočjo domače kokoši, šele kasneje, po drugi svetovni vojni, so se zatiranja lotili z agresivnimi kemičnimi preparati, kot je DDT. Po vojni je oblast prepoznala gozdarstvo kot temeljno panogo za uresničitev socializma v Jugoslaviji. Poleg tega je bil prisoten tudi ideološki naboj, saj so risali vzporednice med bojem proti nemškemu okupatorju in škodljivimi posledicami nemške šole gozdarstva – lubadarjem. Zato je bilo treba gozdne škodljivce z vsemi silami zatreti v okviru povojnih gospodarskih načrtov in vprašanje škodljivcev dokončno razrešiti do leta 1948.

Željko Oset v prispevku osvetli fenomen »umiranja gozdov« in pomembnost okoljskih vprašanj v Sloveniji v osemdesetih letih, ko je prišlo do večje ozaveščenosti o okoljskih vprašanjih in težavah v Jugoslaviji. Razprave o tej problematiki so pritegnile pozornost politike, ki je zaznala državljansko zaskrbljenost. Tehtati je bilo treba med gospodarskimi interesi in kakovostjo življenja. V razpravi so prikazana tudi vprašanja, kako so poskusili rešiti probleme umirajočih gozdov. Javnost je onesnaževanje prepoznala kot problem in je bila pripravljena ukrepati, vendar so se pojavile finančne ovire. Slovenski gozdarji so

pripravili predloge za sanacijo umirajočih gozdov na robovih Velenjske in Celjske kotline ter v Zasavju. Opazno propadanje gozdov kot posledica onesnaženega zraka in medijske objave so v obdobju prehoda iz industrijske v postindustrijsko dobo povzročili, da so se okoljska vprašanja začela obravnavati bolj celostno in sistemsko.

Ivan Smiljanič se v svojem prispevku ukvarja s stečajni lesnih trgovcev na Slovenskem od konca prve do začetka druge svetovne vojne. S podatki iz stečajnih spisov ponazorijo propad številnih podjetnikov, na kar so vplivale bodisi slabe poslovne odločitve bodisi slabe gospodarske razmere in krize. Na podlagi ohranjenih sodnih dokumentov o stečajih lesnih trgovcev avtor predstavi konkretne okoliščine, ki so privedle do stečaja, opiše, kako so stečaji potekali in se zaključili. Zaključke postopkov poda za prezadolžena lesna podjetja, mizarstva in proizvodnje pohištva ter tudi za njihove upnike. Gospodarska kriza v tridesetih letih 20. stoletja, ki je prinesla skrčenje trgovine in padanje cen lesa, je imela močan vpliv na stečaje v panogi. Velik vpliv so imeli tudi polomi velikih odjemalcev lesa. Panoga je bila med prvimi in najhuje prizadetimi. V tem obdobju je avtor zabeležil šestnajst stečajev. Pozornost posveti tudi povezavi med stečajni podjetij ter njihovim kulturnim in političnem ozadjem. Stečaji so bili pogosto polje političnega obračunavanja, ki je imelo korenine že v obdobju pred prvo svetovno vojno. Opisuje primere, v katerih so politični nasprotniki krivili drug drugega za stečaje podjetij, s čimer so želeli prikazati nesposobnost oziroma neodgovornost nasprotujočega tabora.

Besedilo Mihe Humarja in Mateja Jošta govori o zgodovini rabe lesa na območju današnje Slovenije. Avtorja ponazorita vzpon lesnopredelovalne panoge, ki je pred pol stoletja skupaj z gozdarskim sektorjem zaposlovala 40.000 ljudi in se je do leta 2020 skrčila na nekaj več kot 11.000 zaposlenih. Nekatere vzroke vidita v izgubi velikega dela trga v bivši skupni državi po osamosvojitvi, plačevanju nadpovprečnega davka zaradi povečanja vrednosti tolarja, večji obdavčenosti v primerjavi z drugimi panogami v obdobju po osamosvojitvi in prepočasnem prilagajanju podjetij na spremembe v globalnem gospodarstvu. Avtorja opišeta začetke lesnopredelovalnih obratov na Slovenskem od 14. stoletja naprej, postopen vzpon industrije po prvi svetovni vojni in še hitrejši razvoj po drugi svetovni vojni. Prav tako se dotakneta vpliva panoge na gozdni ekosistem v tem obdobju. Vrh je lesnopredelovalna industrija dosegla konec sedemdesetih in v prvi polovici osemdesetih let, od takrat do gospodarske krize leta 2008 pa se je število zaposlenih v panogi zmanjšalo za polovico. Besedilo se dopolnjuje z zadnjim prispevkom Marte Rendla, ki se osredotoči na predstavitev razvoja in vlogo pohištvene in lesnopredelovalne industrije v gospodarstvu ter družbi v času socializma. To analizira na podlagi literature, statističnih podatkov in revije *Les*. Potrebe po velikih količinah pohištvene opreme so narasle zaradi povojne obnove, gradnje novih sosesk ter tovarniških in mestnih naselij po drugi svetovni vojni. Pomembnejšo vlogo je panoga dobila po letu 1957, ko je oblast z večjimi investicijami in razvojnimi načrti sprožila modernizacijo industrije. Avtorica, prav tako kot raziskovalca v prejšnjem prispevku, ugotovi nesposobnost prilagajanja spremembam na trgu, pa tudi to, da se je lesna industrija od osemdesetih let naprej spopadala še z ekološkimi izzivi.